

Taryhyň iň uly on bir syry

Category: Detektiw proza, Geň-taňsy wakalar, Kitapcy, Romanlar
написано kitapcy | 24 январа, 2025

Taryhyň iň uly on bir syry STOUNHENJDEN KLEOPATRANYŇ MAZARYNA:

• TARYHYŇ IŇ ULY ON BIR SYRY

Dünýä taryhy heniz syry çözülmelik, üsti açylmadyk geň-taňsy wakalardan doly. Geçmişde şeýle bir syrly wakalar bolup geçipdir welin, bu wakalar boýunça häli-häzirlerem teoriýalar döredilýär. Troýa urşy hakyky bolan wakamy? Isa pygamberiň mazaryna näme boldy? Orta asyrlarda köpçülikleýin bolup geçen isteriýa nobatlarynyň sebäbi nämedi? Bu geňsi wakalar käte haýrana goýýar, käte tolgundyrýar, kämahalam has-da beter gyzyklandyrýar.

Doly we dogry jogaplaryň ýoklugy bolsa wakalaryň gyzygyny hasam artdyrýar.

1. Stounhenji kim gurdy?

Sanawymyza Stounhenj bilen başlaýarys. Wiltşir şäherindäki Stounhenj ýadygärligi Angliýanyň iň esasy medeni ýadygärlikleriniň biri hasaplanýar. Arheologlar Stounhenjiň

b.e.öňki 3000-2000-nji ýyllar aralygynda gurlandygyna ynanýar. Desga her biri 4.1 metr belentlikde ortaça 25 tonna agyrylykdaky dik goýlan daş halkalaryndan ybarat. Stounhenjiň kim tarapyndan we nämüçin gurlandygy häzirem nämälimligine galýar. Ýöne bu boýunça käbir çaklamalar bar. Stounhenj hakda her täze maglumat desganyň taryhynyň syrlylygyny hasam artdyrýar. Dünýäniň çar künjündäki taryhçylar ýadygärligiň gresiýalylar, rimliler we daniýalylar tarapyndan gurlan bolmagynyň mümkindigini öňe sürýär.

Ýakyn ýyllarda Angliýada geçirilen DNK barlaglarynda Stounhenji guranlaryň Kiçi Aziýadan gelendiklerini öňe sürüldi. Ýöne hiç bir ylmy barlag beýlekisine gabat gelmeýär. Bu uly ýadygärlik ýokary düzümlü medeniýetiň statusy we güýç simwolymyka? Ýa bolmasa adamlaryň söwda etmegi we sosiallaşmagy üçin gurlan binamyka? Stounhenj bilen baglanyşykly birgiden teoriýa orta atylanam bolsa, henizem kimiň gurandygy we näme maksat bilen ulanylandygy hakda anyk maglumat ýok.

2. Kleopatranyň mazary nerede?

Owadanlygy, pähim-paýhasy we rimli general Mark Antoniý bilen bolan söýgi gatnaşyklary hemişelik ýatda galan Kleopatra taryhyň iň tanymal zenanlarynyň biri. Antoniý bilen Kleopatranyň söýgüsiniň kyssasy biziň günlerimizde-de бүтін дүнүäni jadylaýar. Betbagtlyk bilen gutaran bu kyssa Antoniý we Kleopatranyň nikalaşmagy bilen başlanýar. Är-aýal bolandan soň, rimli general gündogaryň iň uly sözi geçginli adamyna öwrülýär. Bu ýagdaý Rimi we Müsüri gapma-garşy ýagdaýa getirýär. Iki ýurduň arasyndaky oňşuksyzlyk Aktium deňiz söweşine çenli baryp ýetýär. Söweş gutaranda Antoniý bilen Kleopatra gaçmaga mejbur bolýar. Şol wagtam Antonä Kleopatranyň ölendigi habar berilýär.

Söýgülisiniň ölümüne döz gelip bilmedik Antoniý özüni öz gylyjynyň üstüne oklap ölenini gowy görýär. Kleopatra bolsa ýurdunyň Rimiň golastyna girmegini özüne namys bilýär. Rowaýata görä ol özüni zäherli ýylanyň üstüne oklap, özüni

ýylana çakdyryp ölýär. Ýöne taryhçylar Kleopatranyň ýanynda göterýän zäheri içip ölendigini çaklaýar. Ýene bir rowaýata görä meýdi mummyýalanyp, söýgülisi Antoniniň ýanynda jaýlanypdyr. Emma häzire çenli geçirilen arheologik barlaglar Kleopatranyň mazaryna degişli hiç bir yzyň üstünden barmady. Eger Kleopatranyň mazary tapylsa, bu gymmatly açys Tutanhamonyň galyndylarynyň meşhurlygyny tozanyna garjakdygy şübhesizdir.

3. Agata Kristi ýitirim bolşuny özi meýilleşdirdimi?

Detektiw prozanyň ussady Agata Kristi 1926-njy ýylda duýdansyz ýitirim boldy. Kristi edil ýazan romanlaryndaky syrly wakalar mysaly çözmegi çetin syra öwürlipdi. Ýazyjydan hiç hili habar-hatyr bolmady, yzyndanam onuň awtoulagyny bir kölüň boýunda ağaçlara urlan halda tapdylar. Adamlar meşhur ýazyjynyň köle gark bolup ölendigini çaklap ugradylar. On bir gije-gündiz geçenden soň ýazyjy birdenkä orta çykdy. Adamlar gaýgy-ünjä batyp, oňa näme bolandygyny bilmäge jan etselerem, Kristi kalam agyz dil ýarmady. Agata Kristi ýitirim bolmazynyň öňinçäsi äriň özüne ikilik edýändigini bilen eken. Şonuň üçinem ýazyjynyň biografiýasyny ýazyjylar onuň ärine jogap edip muny bilgeleşýin edendigini çaklaýarlar. Käbir adamlar Agatanyň kitap tanyşdyrylyşyny gurnamak üçin bilgeleşýin ýitirim bolandygyny öňe sürýär. Beýleki bir tarapdan meşhur ýazyjynyň lukmanlary şol wagtlar Kristiniň kellesiniň üýtgändigini aýdýar. Bu pikirleriň haýsysynyň dogrudygyny belli däl, ýöne çekişmä sebäp bolan wakanyň häli-häzirlerem gyzygy gaçanok.

4. Troýa urşy bolan wakamy ýa-da çeper fantaziýa?

Antik dünýäniň çözülmelik iň uly syry megerem Troýa urşunyň hakykatda bolup-bolmandygdyr. Troýa rowaýaty Gomeriň «Iliada» poemasynda garşymyza çykýar. Geň ýeri, Gomeriň ýazanlary uzak wagtlap rowaýat hasaplanyp gelindi we üns berilmedi. Birdenem XIX asyrdan ýewropalylar bu rowaýata arka durup, hakykatda bolan wakalara esaslanýandygyny öňe sürmäge başladylar.

Troýada näme bolup geçipdi? Rowaýata görä troýaly Paris Spartanyň hökümdary Menelaýyň görmegeý aýaly Ýelenany (Елена Прекрасная) alyp gaçýar. Şoň üçinem akalar Kiçi Aziýadaky Troýa şäheriniň üstüne ýöriş edýär. Ýöne bu şäheri eýeläýmegem aňsat iş däl. Belent diwarlary aşyp bilmejeklerini bilen akalar tagtadan uly at ýasap, esgerlerini şol atyň içine ýerleşdirýärler. Şeýdibem «guş uçsa ganatyndan...» jyda düşürýän gala diwarlary sowgat diýip ugradylan tagta at arkaly aşylýar. Şol gije Troýanyň hökümdary Priam we troýaly erkekleriň barsy öldürilýär. Bu waka taryhyň iň meşhur harby pirimleriniň biri hasaplanýar. Ýöne munuň näçerägi dogruka? Taryhçy Gerodot Troýa urşunyň b.e.öňki XIII asyrda bolup geçendigini ýazýar. Matematikaçy Erastofan bolsa b.e.öňki 1184-83-nji ýyllara yşarat edýär.

Taryhy Troýa şäheriniň bolandygy çaklanylýan ýer Türkiýäniň häzirki Çanakkale bogazynyň golaýyndaky Hisarlyk diýen ýerde ýerleşýär. XIX asyryň ahyrlarynda Genrih Şliman tarapyndan geçirilen gazuw-agtaryş işlerinde bu ýerde köp sanly areheologik tapyndylaryň üstünden barylýar. Gomeriň gürrüň beren döwrüne degişli birnäçe peýkam okunyň ujy we adam süňkleri tapylýar. Günbatarly taryhçylar bu wakanyň hakykatdanam bolup geçendigini aýtsa, türk arheologlarydyr taryhçylary Troýadaky gazuw-agtaryş işleriniň ylmylykdan uzakdygyny öňe sürýär.

5. Isa pygamberiň mazaryna näme boldy?

Belki-de, adamzat taryhynyň iň jedelli, taryhy taýdan iň syrly wakasy Isa pygamberiň (a.s) bedenine näme bolandygydyr. Iki müň ýyl bári jedeli gidýän bu hadysa häli-häzire çenli nämälimligine galýar. Häzir hristianlaryň barsy Isa pygamberiň (a.s) mazarynyň Ierusalimdedigine ynanýar. Aýdyşlaryna görä Isa Mesih haça çüýlenenden soň Mukaddes gabyr buthanasyndaky lahadyň içine define edilýär. Emma 2016-njy ýylda lahat açylanda içinde adama degişli süňk bölekleri ýa-da haýsydyr bir zadyň galyndysy tapylmady. Şonuň üçinem Mukaddes gabyr buthanasyndaky lahadyň Isa pygamberiňkidigi ýa-da däldigi

belli дәл.

Hristianlygyň başlangyjyndan bäri Isa Mesihiň direliş hekaýaty bu diniň iň esasy taglymy boldy. Mesihiň hakykatdanam direlendigine subutnama görkezmek isleýänler Pawlos ýaly şaýatlaryň teswirlerine ýüzlenýär. A taryhçylar mundan näme çykarýar? Käbir taryhçylar Mesihiň jesediniň onuň hawarileri tarapyndan mazaryndan ogurlanandygyny öňe sürýär. Başga bir tarapdan Isanyň hiç mahalam haça çüýlenmändigini öňe sürýän teoriýa-da bar. Ýene bir teoriýa görä bu hekaýatyň galýusinogenik kömelekleri iýenden soň bolandygy çaklanýar. Hatda Isa Mesihiň hiç mahalam ýaşap geçen adam bolmandygyny öňe sürýänlerem bar.

6. Woýniç golýazmasy näme gürrüň berýär?

Taryhyň syrly wakalary sanawymyza Woýniç golýazmasy bilen dowam edeliň. Ýel uniwersitwtiniň goragy astynda saklanýan Woýniç golýazmasy heniz hiç kimsäniň çözüp bilmedik kodly tekstinden ybarat. Barlagçylar golýazmanyň mazmunyny okap bilmekden geçen, ony kimiň ýazandygynam anyklap bilenoklar. Woýniç golýazmasy diýilýän permanent kagyzynyň italýan Renessansy döwründe öndürilendigi çaklanylýar. 240 sahypadan ybarat eserde hat çepden saga ýazylan. Sahypalaryň köpüsünde çyzgylar bar. Barlagçylar hata düşüniş bilmänsoňlar, çyzgylara seredip, ýazgylarda näme ýazylandygyny anyklamaga synanyşýar. Woýniç golýazmasy dünýäniň iň güýçli kriptograflary tarapyndan öwrenilse-de, bu kitapda näme ýazylandygyny anyklap bilen ýok. Ýagdaý şeýle bolansoň, syrly golýazma hakda birgiden romanlar ýazyldy, kinofilmler surata düşürildi.

• 7. Fiji perisi nämedi?

1840-njy ýyllaryň başynda Nýu-Ýorkyň baý kolleksiyany özünde saklaýan muzeýinde täsin waka bolup geçdi. Adamlar jemlenip Fiji suw perisini (Фиджийская морская дева) görmek üçin jan çekýärdiler. Suw perisi legendasy asyrlar boýy adamlary jadylap gelipdi. Täze dünýäni açmak üçin ýola çykan Hristofor Kolumb dagy hem Hispaniolanyň golaýynda suw perilerini

görendigini aýdypdy. Suw perisi rowaýaty XIX asyryň başlarynda ýapon deňizçileri tarapyndan ele geçirilendigi aýdylýan ýarym adam-ýarym balyk üç metr uzynlykdaky mumyýаланan jandaryň orta çykmagy bilen gaýtadan uly gyzyklanma döretdi.

Bu täsin jandar gollandiýaly söwdagärlee tarapyndan şobada Ýewropa äkidildi. 1822-nji ýylda amerikan deňizçisi Samuel Edes tarapyndan 6.000 dollara satyn alyndy we 1842-nji ýylda P.T.Barnum satyn alýança elden-ele geçdi ýördi. XIX asyrdan Günorta Ýuwaş okeanyň balykçylary ýurtlaryna syýahata gelen deňizçileri aňk etmek üçin balygyň guýruklaryny we maýmynyň göwrelerini birikdirip goýgardylar. Bilesigeliji ýewropaly kolleksionerler bolsa bular ýaly jandarlaryň hakykydygyna ynanaslary gelýärdi.

Global açyşlar döwründe her günde diýen ýaly balygyň täze görnüşiniň üstünden barylýardy. Ýewropalylar deňizde üstünden barylan geňsi jandarlar çyn bolsa, suw perileriniňem bardygyny bolmaly diýip pikir edýärdiler. XIX asyrdan Ýewropanyň we ABŞ-nyň halky Çarlz Darwiniň ewolýusion teoriýasy bilen gyzyklanýardy. Jemgyýetçilik köp wagtdan bäre adam-haýwan tapawudy we adamzadyň ewolýusiýasy ýaly gelip çykyş meselelerini öwrenmek bilen meşguldy. Mahlasy, şol wagtyň şertleri ýarym balyk-ýarym adam hekaýatyna ynanmak üçin diýseň amatlydy. Şol wagtam sakgally aýallardan eýmenç möjek adamlara çenli dürli «güýmenje» tärleriniň bolan Barnum muzeýi diýseň meşhurdy. Fiji suw periisini getirenlerinden soň-a, muzeýiň gelim-gidimi hasam artdy. Barnum muzeýi bildirişli listowkajyklary ýaýradyp, suw perisine bolan gyzyklanmany hasam artdyrýardy. Emma Barnum muzeýinde geçirilen bir sergiden soň bu geňsi jandar duýdansyz ýitirim boldy. Häzir dünýäniň iň täsin kriptozoologik eseri öwrenilmegine garaşýar. Ýöne onuň nirdedigini welin bilýän ýok...

8. Dokuzynjy legion nädip sumat boldy?

Geň-taňsy wakalar diýlende birinji ýada düşýänlerden biri-de, megerem, dokuzynjy legionyň uçran wakasy bolsa gerek. «Sumat bolan legion» ýada «Hispana legiony» hem diýilýän dokuzynjy

legion Rim imperiýasynyň iň güýçli goşun bölümleriniň biridi. B.e.öňki 90-njy ýylda gurlan bu legion žermenlerden müsürlilere çenli dünýäniň birnäçe ýerinde birnäçe leşgere garşy söweşipdi. Angliýany-da basyp Alan bu goşun bölümi b.e.öňki 180-nji ýylda duýdansyz ýitirim boldy. Dokuzunjy legion degişli iň soňky yz onuň häzirki Şotlandiýanyň çäklerinde bir ýere çozandygyny görkezýär. Şofsn soň ne Rimiň taryhynda, ne Angliýanyň çeşmelerinde dokuzunjy legiondan kelim agyz dil ýarýan ýok. Iň güýçli çaklama görä bu goşun bölümi Britaniýadaky warwar pikt taýpalaryna garşy Urbandale ýok edilipdir. Emma taryhçylaryň elinde welin muny tassyklaýan ýeke subutnama ýok. Şonuň üçinem aýdylýanlar gury çaklamadan aňry geçip bilmeýär.

9. Orta asyrlarda Ýewropada ýaşan adamlar nämüçin ölýänçä tans etdiler?

1518-nji ýylda Strasburgda ýaşaýan Frau Troffea atly bir aýal öýünden çykyp, darajyk köçede ýöremäge başlady. Soňra ol saza däl-de, öz aýdýan gaharly aýdymyna ýanap tans etmäge başlady. Adamlar aýalyň nägileligini eşdipdi. Çaltlyk bilen ýaýylan bu telbelik bütün obany gaplap aldy. Belli bir wagtdan soň 400-e golaýa adam iýmän-içmän tans etmäge durdy. Taryhçylar bu wakany «tans eden çuma» diýip atlandyrdy. 1375-nji ýylda şuňa meňzeş ýagdaý Ren sebitinde bolup geçdi. Şular ýaly waka Ýewropanyň dürli ýerlerinde orta asyrlaryň dürli wagtlarynda birnäçe gezek gaýtalandy. Täsin fenomeniniň sebäbi hiç wagtam düşündirilmedi. Orta asyrlarda ýaşan adamlaryň bu wakalary şeýtanyň işidir öýdýärdi.

Biziň döwrümiziň taryhçylary we psihologlary tansly çuma wakalarynyň köpçülikleýin psihogenetik keseliň netijesidigini öňe sürýär. Hünärmenlere pikirçe bular ýaly ynjalyksyzlyk duýgy we aň bilen baglanyşykly stresiniň agdyklyk edýän döwürlerinde orta çykýar. Orta asyrlar uruşlardan, keselçiliklerden, gytçylykdan we ölümlerden doludy. Psihologlar bu wakany trawmadan soňky stres bozuklygy (wakadan soňky newroz?) diýip düşündirýär. Tans edijiler özlerini şeýle

bir isterik, şeýle bir gaharly alyp barypdyr welin, käbir şäherlerde bezemen geýnen baý adamlaryň üstüne topulmaga başlapdyrlar. Hünärmenleriň öňe sürşi ýaly çuma we umytsyzlyk hakyatdanam isterik tans epidemiýasyna iterdimikä? Ýa bolmasa jemgyýeti ýaralaýan başga bir waka bolup geçdimikä? Heniz anygyny bilýän ýok.

10. Szedunyň oruntutary Lin Piao nämüçin Hytaýdan gaçdy?

1971-nji ýylyň 19-njy sentýabrynda heläkçilige uçrap Gobi çölüne düşen bir uçarda Hytaýyň Kommunistik partiýasynyň başlygy Lin Piao bilen birlikde jemi dokuz adam öldi. Piaonyň ölümü diňe Hytaýy däl, бүтін дүнýäni sarsgyna saldy.

Lin Piao 1949-njy ýylyň kommunistik rewolýusiýasyndan soň Hytaýa ýolbaşçylyk edip gelýän Mao Szedunyň ýerine taýýarlanýardy. Piao şol bir wagtyň özünde Halk Azat-ediş goşunynyň serkerdeligini edýän legendar generaldy. Ol 1946-49-njy ýyllarda graždanlyk urşunda gahrymançylyk görkezip ýaka tanadypdy. Hytaýdaky medeni rewolýusiýanyň dowam edýän döwründe-de Piaonyň at-owazasy diýseň artýardy. Şular ýaly eý gören lider 1971-nji ýylyň 13-nji sentýabrynda uçaryň biline münüp, ýurtdan gaçdy. Uçar ilkibada asmana gowy galanam bolsa, kän wagt geçmänkä ýeterlik yangyç guýulmandygy üçin ýere düşdi.

Lin Piao Mao Szedunyň iň wepaly egindeşlerinden biridi. Şeýle bolýan bolsa, ol nämüçin gaçdyka? Hytaýyň resmi beýannamasyna ynansaň-a, Piao Szeduny agdarmagy meýilleşdirýärmiş. Piri mi paş bolansoňam, tussag ediljegini bilip gaçmaga synanyşypdyr. Ol şol wagt Hytaýa duşman SSSR-e gitjek bolupdyr. Bu waka bilen baglanyşykly hytaý resmi maglumatlarynyň barsy Szedunyň ölüminden soň ýok edildi. Şonuň üçinem wakalaryň nähili bolup geçendigini düşündirjek ýeke resmi maglumat ýok. Ýöne hernäme-de bolanda, Lin Piaonyň döwlet agdarlyşygyny geçirjek bolmaga synanyşandygy diýseň manysyz we ynandyryjylygy pes eşdilýär. Yetmişinji ýyllaryň başynda Szedunyň özi ýarawsyzdy. Şoň üçinem ol Szedunyň ýerine geçmek üçin kän garaşyp durmaly däl di. Şol bir wagtyň özünde uçaryň heläkçilige uçran ýerinde

geçirilen barlaglar munuň terakt bolma ähtimallygynyň bardygyny görkezýär. Waka hakda gürrüň etmek, pikirlenmek we barlaglary geçirmek gadagan bolansoň, Lin Piaonyň Hytaýdan nämüçin gaçmaga synanyşandygy häzirem syrlylygyna galýar.

11. Ebu Bekir Keita we onuň flotiliýasyna näme boldy?

Taryhyň geň-taňsylyklary sanawymyzyň ahyrynda bir hökümdaryň we onuň uly flotiliýasynyň sumat bolma hekaýaty bar. Orta asyrlarda Mali Afrikanyň iň güýçli imperiýasyna öwrüldi. Mali beýleki Afrika ýurtlaryna garanda iňňän baý ýurtdy. Imperiýa XIV asyrda güýjüniň ýetjek derejesine ýetdi. Şol döwür tagta Ebu Bekir Keita çykdy. Imperiýanyň çäkleri bir tarapda Sahara çölüne, beýleki tarapda Atlantik okeanyna ýanaşýardy.

Armazak imperator ýurduny hasam giňeltmek üçin çölleri we okeanlary aşmagyň gerekdigije düşünýärdi. Imperator Ebu Bekir üçin ýurduň çäklerini giňeltmek meýli endige öwrülen pişedi. Ol ahyrsoňy Atlantik okeany aşmak üçin uly flotiliýa gurmaga başlady. 1312-nji ýylda münlerçe gämiden ybarat uly flotiliýa bilen ýörişe çykdy. Emma bu syýahatdan soň imperatory-da, onuň gämilerini-de gören-eşiden bolmady.

Jansu SAÇY. Geň-taňsy wakalar